

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий енциклопедичний юридичний словник [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Юрид. думка», 2007. – Т.4. – 992 с.
2. Грибок І. О. Поняття, структура та зміст інституту адміністративного оскарження / І. О. Грибок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 9. – С. 53–61.
3. Городовенко В. Принципи незалежності суддів та підкорення їх лише законам як один з основних принципів судочинства в Україні / В. Городовенко // Право України. – 2002. – № 4. – С. 125–129.
4. Котюрин С. И. Понятие, принципы и формы административно-процессуальной деятельности милиции : лекция / С. И. Котюрин. – Томск : Науч.-исслед. и ред.-изд. группа, 1973. – 230 с.
5. Права громадян у сфері виконавчої влади : адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / за ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Наукова думка, 2007. – 588 с.
6. Рябченко Я. С. Принципи оскарження нормативно-правових актів у порядку адміністративного судочинства / Я. С. Рябченко // Юридична Україна. – 2008. – № 10. – С. 19–22.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 року // Офіційний вісник України. – 2013. – № 83. – Ст. 3106.
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
9. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України / за ред. В. К. Матвійчик / В. К. Матвійчик, І. О. Хар. – Т. 1. – К. : КНТ, 2007. – 645 с.
10. Шмідт Г. Специфічні вимоги до судді адміністративного суду при застосуванні процесуальних принципів адміністративного процесу, особливо принципу офіційності : матеріали конференції з нагоди запровадження адміністративного судочинства в Україні / Г. Шмідт. – К., 2005. – С. 57–59.
11. Про судові рішення в адміністративній справі : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20 травня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13>.

УДК 342.951:351.82

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВОГО ЕЛЕМЕНТУ КОНФЛІКТНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Тернушак М.М.,
к.ю.н.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У даній статті розглянуті основні теоретичні та нормативні положення інституту адміністративної відповідальності. Аналізуються конфліктні та неконфліктні провадження адміністративного процесу. Сформоване власне трактування адміністративно-конфліктного юрисдикційного процесу та конфліктного юрисдикційного адміністративного провадження у нормативному та теоретичному значеннях.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне провадження, адміністративна відповідальність, конфліктність, юрисдикційність.

Тернушак М.М. / ОТНОСИТЕЛЬНО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЮРИСДИКЦИОННОГО АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В КАЧЕСТВЕ СОСТАВНОГО ЭЛЕМЕНТА КОНФЛИКТНОГО АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕССА / ГВНЗ «Ужгородский национальный университет», Украина

В данной статье рассмотрены основные теоретические и нормативные положения института административной ответственности. Анализируются конфликтные и неконфликтные производства административного процесса. Сформулирована собственная трактовка административно-конфликтного юрисдикционного процесса и конфликтного юрисдикционного административного производства в нормативном и теоретическом смысле.

Ключевые слова: административный процесс, административное производство, административная ответственность, конфликтность, юрисдикционность.

Ternuscshak M.M. / CONCERNING THE DEFINITION OF JURISDICTIONAL ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AS PART OF CONFLICT ELEMENT OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS / SHNI «Uzhhorod National University», Ukraine

In the article the basic theoretical and regulatory provisions of the institute of administrative responsibility. The author analyzes conflict and non-conflict administrative proceedings process. Formulated their own interpretation of the administrative jurisdictional conflict process and jurisdictional conflict administrative proceeding in normative and theoretical values.

Thus, given the results of scientific research should emphasize the following provisions.

First, administrative and jurisdictional conflict process – is the work of public administration (administrative bodies) and the judiciary (courts of law) to resolve public disputes, which are the subject of wrongful acts qualified persons as administrative offenses (offenses).

Second, conflicting jurisdictional administrative procedure (regulatory approach) – the courts of general jurisdiction, governmental agencies (mostly local), local government (administrative commissions of the executive committees of councils and executive committees of the respective councils) to consider and resolve administrative cases, about bringing people have committed administrative offenses to administrative liability through the use of administrative (public) coercion, such as measures of public warning and suspension (including measures to ensure the proceedings on administrative violations in regulated CAO) and measures of public punishment (imposition of administrative penalties and enforcement to minors);

Problematic jurisdictional administrative proceedings (theoretical approach) – a set of procedural orders for consideration and resolution of administrative jurisdiction over those responsible be brought to administrative liability regulated by CAO and consists of the following stages: infringement proceedings application of public enforcement, review proceedings, a decision on the case.

Key words: administrative procedure, administrative proceedings, administrative responsibility, conflict, jurisdictional.

Постановка проблеми. Нині в Україні триває активна фаза реформаційних процесів, що стосуються діяльності публічної адміністрації. Зокрема, знаковою подією щодо законодавчо-правового закріплення норм, які б стосувалися мінімізації перепон бюрократичного та корупційного характеру в отриманні послуг від суб'єктів владних повноважень, стало прийняття у 2012 р. Закону України «Про адміністративні послуги». Варто зазначити, що ухвалення даного Закону також істотно відобразилося й на зміні загальноствановлених теоретичних положень окремих юридичних галузей. Галузеві юридичні дисципліни «Адміністративного права та процесу» нині вивчають у розрізі правовідносин конфліктного та сервісного характеру. Так, групу правовідносин сервісного характеру, перш за все, ототожнюють із реординаційними суспільними відносинами, тобто правовідносинами, які полягають у наданні адміністративних послуг, нормативною базою яких виступає і вищевказаний Закон. Поряд із правовідносинами конфліктного характеру (адміністративно-судочинськими та адміністративною відповідальністю), відносини сервісного характеру з надання адміністративних послуг та правовідносини публічного адміністрування в частині внутрішньо-організаційної діяльності суб'єктів публічної адміністрації складають предмет науки адміністративного права та процесу.

Окрім цього, увага суспільства прикута до інших аспектів адміністративної реформи, перш за все в частині муніципальних перетворень, реформ освітньої та медичної галузей.

Серед іншого також широкий резонанс викликають і реформи в правоохоронних органах. Однією з них, напевне найбільш обговорюваною, є реформа у структурі органів внутрішніх справ, а саме реорганізація окремих структурних підрозділів (державної автоінспекції, патрульно-постової служби) в поліцейську службу. Враховуючи адміністративно-процесуальну теорію, на відміну від сервісних, неконфліктних правовідносин, дану реформу слід ототожнювати з конфліктною діяльністю правоохоронних суб'єктів адміністрування. Адже метою створення відповідного структурного підрозділу внутрішніх справ повинна стати чітка превенція, реагування та фіксація адміністративних правопорушень, які якраз і виступають предметами конфліктних юрисдикційних адміністративних правовідносин.

Саме тому конфліктно-юрисдикційний адміністративний процес полягає у розв'язанні (розгляді та вирішенні) справ про адміністративні правопорушення. Іншими словами, адміністративно-конфліктний юрисдикційний процес – це діяльність суб'єктів публічної адміністрації (адміністративних органів) та судових установ (судів загальної юрисдикції) щодо вирішення публічно-правових спорів, предметом яких виступають протиправні дії осіб, кваліфіковані як адміністративні делікти (правопорушення).

Як і будь-який юридичний процес, конфліктний адміністративний процес складається з певних структурних складових, що співвідносяться за принципом «загально-особливе», у нашому випадку це адміністративні провадження. Загально прийнято розподіляти конфліктний адміністративний процес на:

- 1) адміністративно-судочинське провадження (врегульовано нормами КАСУ);
- 2) провадження щодо розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення (інша назва – провадження у справах про адміністративні правопорушення, чи то юрисдикційне адміністративне провадження (регулюється, в першу чергу, нормами КУпАП);
- 3) провадження з приводу розгляду скарг громадян у порядку, визначеному положеннями Закону «Про звернення громадян».

Постановка мети. Отже, предметом дослідження виступатиме конфліктне юрисдикційне адміністративне

провадження, а саме автор ставить за мету на основі норм КУпАП, інших нормативно-правових актів та теоретичних напрацювань знаних вітчизняних науковців-адміністративістів розкрити зміст відповідного провадження, надавши його публічно-правову характеристику.

Виклад основних положень. Починаючи розглядати юрисдикційне адміністративне провадження, відразу необхідно звернутися до праоснови інституту галузі адміністративного права, що регламентує даний тип правовідносин – інституту адміністративної відповідальності. Юридичну категорію «адміністративна відповідальність» досліджували практично всі вітчизняні адміністративісти. Тим паче, на теренах України відповідний інститут має неабияку історію правового закріплення та набував кодифікованої форми починаючи з далекого 1927 р. Тому, на наш погляд, простежується першочергова обумовленість звернення до теоретичних положень вітчизняної адміністративно-процесуальної науки.

Так, Т.О. Коломоєць категорію «адміністративна відповідальність» тлумачить як негативну форму реагування з боку органів держави на відповідні категорії протиправних адміністративних проступків, за які передбачено заходи адміністративного примусу у вигляді накладення адміністративних стягнень [1, с. 259]. В.К. Колпаков відповідну категорію розглядає як примусове, з додержанням нормативно встановлених процедур, застосування заходів публічного примусу уповноваженим адміністративним органом (посадовою особою) до осіб, що вчинили протиправні адміністративні делікти [2, с. 76]. Дещо цікаве твердження пропонує А.В. Матіос, який адміністративну відповідальність трактує через призму накладення на правопорушників відповідно до загальнообов'язкових правил, що діють у державному управлінні, адміністративних стягнень, які для цих осіб стають обтяжуючими наслідками матеріального чи морального характеру [3, с. 212]. Інший вітчизняний науковець О.І. Миколенко, виходячи з положень чинного адміністративного законодавства, під категорією «адміністративна відповідальність» розуміє вид юридичної відповідальності, яка настає за вчинення адміністративного проступку і полягає в накладенні органами адміністративної юрисдикції в особливому процесуальному порядку на правопорушників адміністративних стягнень та на правопорушників-неповнолітніх заходів впливу, завдяки чому реалізується обов'язок особи, що вчинила адміністративний проступок, перетерпіти передбачені законодавством обмеження матеріального, морального та організаційного характеру [4, с. 15-16]. Фахівці одеської адміністративно-правової школи С.В. Ківалов та Л.Р. Біла-Тіунова дійшли висновку, що адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що характеризується такими ознаками: настає на підставі норм права за порушення правових норм; пов'язана з державним примусом; признається державними органами; її підставою є адміністративний проступок; накладається як на індивідуальні, так і на колегіальні суб'єкти; здебільшого передбачений позасудовий порядок розгляду та вирішення справ [5, с. 90-91]. У свою чергу Д.М. Лук'янець зазначає необхідність трактування категорії «адміністративна відповідальність» в декількох значеннях, а саме: як порядок застосування стягнень, як обов'язків зазнати обмежень у наслідок застосування стягнення, як вияв примусового методу державного управління та як реакція на правопорушення. Причому автор, синтезувавши всі вищевказані положення, дійшов висновку, що сутністю адміністративної відповідальності виступає механізм реалізації в адміністративному порядку санкції правової норми, яка має форму стягнення [6, с. 28].

Формуючи попередній висновок, дозволю собі акцентувати увагу на формальних розбіжностях у позиціях згаданих науковців.

Перше. У теоретичному розрізі адміністративну відповідальність тлумачать як негативну форму реагування

уповноважених суб'єктів адміністрування на проступки, чи імперативне додержання встановлених процедур у частині застосування заходів публічного примусу, або як встановлений порядок застосування адміністративних санкцій.

Друге. У нормативно-встановленому розрізі це вид юридичної відповідальності, що настає за вчинення адміністративного правопорушення та тягне за собою накладення адміністративними органами адміністративних стягнень чи застосування заходів впливу до неповнолітніх.

Тому, на переконання автора, формування єдиної думки з приводу розуміння категорії «адміністративна відповідальність» не є першою ціллю науковців та науки адміністративно-процесуального права. Оскільки будь-яке трактування як в теоретичному, так і в нормативно-практичному розрізах є доцільним та містить цінні рекомендації, перш за все, для юридичних наук, предметом яких виступатиме інститут адміністративної відповідальності.

Взагалі, на думку автора, головним тут є те, що зміст адміністративної відповідальності полягає саме в її процесуальному значенні для практичної реалізації. Себто, в першу чергу, необхідно акцентуватися на положеннях, які визначають сукупність низки необхідно-обумовлених процесуальних дій, що в загальному складають стадійність та етапізацію юрисдикційного адміністративного провадження (провадження про адміністративні правопорушення), а саме на порушенні провадження, застосуванні заходів публічного примусу, розгляді провадження та винесенні рішення по справі.

Саме ж конфліктне юрисдикційне адміністративне провадження (провадження у справах про адміністративні правопорушення), враховуючи норми КУпАП, – це діяльність судів загальної юрисдикції, органів виконавчої влади (переважно територіальних), органів місцевого самоврядування (адміністративних комісій при виконкомах рад та виконкомів відповідних рад) щодо розгляду та вирішення адміністративних справ із приводу притягнення осіб, що вчинили адміністративні проступки, до адміністративної відповідальності шляхом застосування заходів адміністративного (публічного) примусу, таких як: заходи публічного попередження та припинення (зокрема, заходи забезпечення провадження про адміністративні правопорушення, регламентовані КУпАП) та заходи публічного покарання (накладення адміністративних стягнень та застосування заходів впливу до неповнолітніх). Якщо ж підходити до цього визначення з теоретичної сторони, то під юрисдикційним провадженням слід розглядати комплекс процесуальних порядків із розгляду та вирішення справ адміністративної юрисдикції з приводу притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, що регламентовані нормами КУпАП та складається з таких стадій: 1) порушення провадження; 2) застосування заходів публічного примусу (залежно від видів заходів публічного примусу стадія є факультативною); 3) розгляд провадження; 4) винесення рішення по справі.

Перша стадія (регламентована гл. 19 ст. 254 – 257 КУпАП) – порушення провадження – передбачає складання уповноваженою особою протоколу про адміністративне правопорушення (за необхідністю в практично всіх складах адміністративних правопорушень (встановлюються винятки)). Надалі процедура передбачає надсилання протоколу та інших супровідних матеріалів, таких як заява про вчинення правопорушення, пояснювальна записка чи то рапорт (уповноваженої особи правоохоронного органу) щодо вчинення протиправних дій, за підвідомчістю в судовий чи адміністративний (посадовій особі) орган [7].

Друга стадія (регулюється гл. 19 ст. 259, гл. 20 КУпАП, ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану») полягає у застосуванні заходів публічного примусу. Враховуючи теорію інституту адміністративної відповідальності, до відповідних заходів потрібно відносити: заходи адміністративного поперед-

ження (діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації (посадових, службових осіб правоохоронних та воєнних органів) щодо забезпечення правопорядку, безпеки громадськості від можливої протиправної поведінки у вигляді вчинення адміністративних проступків, тільки за умови, якщо їх вчинення передбачається), заходи адміністративного припинення (діяльність компетентних суб'єктів публічної адміністрації (посадових, службових осіб правоохоронних та воєнних органів), спрямовані на припинення протиправної поведінки, усунення шкідливих наслідків та забезпечення умов подальшого притягнення осіб, що вчинили правопорушення, до адміністративної відповідальності) та заходи адміністративного стягнення чи застосування заходів впливу до неповнолітніх (діяльність уповноважених судових органів та органів публічної адміністрації щодо накладення адміністративних покарань, матеріального та морального характеру). Однак слід зауважити, що на цьому етапі провадження в залежно від потреби можуть застосовуватись виключно перші два види заходів, зокрема адміністративного попередження та припинення, оскільки адміністративні стягнення виступають у ролі адміністративних покарань та є наслідками останньої стадії провадження.

Посилаючись на положення вищевказаних нормативно-правових актів, до переліків відповідних заходів слід відносити:

1) заходи адміністративного попередження (перевірка документів, особистий огляд і огляд речей, вантажу, транспортних засобів при перетині ними кордону, встановлення карантину, введення заборони на ввезення та вивезення певного виду вантажу, залучення громадян до боротьби зі стихійним лихом, епідеміями на примусовій основі, встановлення посиленої охорони важливих об'єктів національної економіки та інші);

2) заходи адміністративного припинення (адміністративне затримання, вимога службової особи правоохоронного органу припинити правопорушення, доставка правопорушника за належністю, вилучення речей та документів, безпосередній фізичний вплив на осіб, що продовжують вчиняти протиправні дії, відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, заборона експлуатації об'єктів, зупинення робіт на підприємствах, установах, організаціях та інші);

3) заходи адміністративного стягнення (попередження, штраф, оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права на полювання чи керування транспортними засобами), громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт, примусове видворення за межі України, зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого, догана, сувора догана, передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного чи трудового колективу за їх згодою, чи то за проханням окремих громадян) [7; 8; 9].

Третя стадія – розгляд юрисдикційного провадження (регулюється гл. 22 КУпАП), встановлює порядки, згідно з якими суддя, отримавши відповідну справу, чи то посадова(ві) особа(и) публічної адміністрації до самого розгляду справи (в судовому, колегіальному чи то одноособовому засіданні) повинні вирішувати питання, які стосуються: їхньої компетенції щодо належності розгляду даної справи, правильності складення протоколу про адміністративне правопорушення, сповіщення осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце розгляду справи, витребування необхідного доказового матеріалу, задоволеності чи відмови у задоволенні клопотань заінтересованих осіб.

Правове регулювання процедур розгляду юрисдикційного провадження певним чином відображає аналогію щодо адміністративно-судочинського провадження. Зокрема, в нормах КУпАП, як і в нормах КАСУ, мова йде про умовний поділ цієї стадії на такі етапи:

перший етап – відкриття засідання (норми КУпАП встановлюють таку послідовність виконання процесуальних дій: оголошення складу колегіального органу або представлення посадової особи, яка розглядає справу; оголошення головуєчим чи посадовою особою відомостей про справу, яка розглядається, яка саме особа притягається до адміністративної відповідальності, інші відомості стосовно учасників розгляду справи; пояснення особам, що беруть участь у розгляді справи, їхніх процесуальних прав і обов'язків).

До речі, теорія адміністративного права, вивчаючи інститут адміністративної відповідальності, розподіляє учасників відповідного провадження на такі групи:

– заінтересовані особи: особа, що притягується до адміністративної відповідальності, потерпілий, законний представник і договірний представник, захисник;

– незайнтересовані особи: особи, що уповноважені скласти протокол про адміністративне правопорушення, свідки, експерт, перекладач, секретар судового засідання, поняті;

– органи та посадові особи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення: судді судів загальної юрисдикції, органи виконавчої влади та їх посадові особи, органи муніципалітетів, а саме виконавчі комітети та адміністративні комісії, що утворюються при виконавчих комітетах рад; інші суб'єкти публічного права;

– другий етап – розгляд провадження по суті, який згідно з послідовністю процесуальних порядків розпочинається з оголошення протоколу про адміністративне правопорушення, продовжується вирішенням клопотань заінтересованих осіб та дослідженням наявних у провадженні доказових матеріалів.

Окрім того, відповідна глава КУпАП встановлює загальний строк розгляду справи, який складає 15 днів з моменту документальної фіксації правопорушення, та спеціальні строки: 7, 5, 3 доби чи 1 доба залежно від складу правопорушення [7].

Четверта стадія – винесення рішення по справі (гл. 23, 25 – 33 КУпАП) – передбачає процесуальне оформлення кінцевих рішень у формі постанови чи рішення (в разі якщо справа розглядалась органами муніципалітету). У цьому разі, згідно зі ст. 284 КУпАП, щодо вчиненого правопорушення можуть бути винесені постанови та рішення

негативного (про накладення адміністративного стягнення та про застосування заходів впливу щодо неповнолітніх) та позитивного (про закриття справи) [7] характеру.

Висновки. Таким чином, враховуючи результати проведеного наукового дослідження, слід підкреслити такі положення.

Перше. Адміністративно-конфліктний юрисдикційний процес – це діяльність суб'єктів публічної адміністрації (адміністративних органів) та судових установ (судів загальної юрисдикції) щодо вирішення публічно-правових спорів, предметом яких виступають протиправні діяння осіб, кваліфіковані як адміністративні делікти (правопорушення).

Друге. У теоретичному розрізі адміністративна відповідальність – це негативна форма реагування уповноважених суб'єктів адміністрування на проступки, чи імперативне додержання встановлених процедур у частині застосування заходів публічного примусу, або встановлений порядок застосування адміністративних санкцій.

Третє. У нормативно-встановленому розрізі адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що настає за вчинення адміністративного правопорушення та тягне за собою накладення адміністративними органами адміністративних стягнень чи застосування заходів впливу до неповнолітніх.

П'яте. Конфліктне юрисдикційне адміністративне провадження (нормативний підхід) – діяльність судів загальної юрисдикції, органів виконавчої влади (переважно територіальних), органів місцевого самоврядування (адміністративних комісій при виконкомах рад та виконкомів відповідних рад) щодо розгляду та вирішення адміністративних справ з приводу притягнення осіб, що вчинили адміністративні проступки, до адміністративної відповідальності шляхом застосування заходів адміністративного (публічного) примусу, таких як: заходи публічного попередження та припинення (зокрема, заходи забезпечення провадження про адміністративні правопорушення, регламентовані КУпАП) та заходи публічного покарання (накладення адміністративних стягнень та застосування заходів впливу до неповнолітніх);

Конфліктне юрисдикційне адміністративне провадження (теоретичний підхід) – комплекс процесуальних порядків із розгляду та вирішення справ адміністративної юрисдикції з приводу притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності, що регламентований нормами КУпАП та складається з таких стадій: порушення провадження, застосування заходів публічного примусу, розгляд провадження, винесення рішення по справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] / Т.О. Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
2. Адміністративна відповідальність (адміністративне-деліктне право) : [навч. посіб.] / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 256 с.
3. Матіос А.В. Адміністративна відповідальність посадових осіб. – К. : Знання, 2007. – 223 с.
4. Миколенко О. І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні : [навчальний посібник]. – Х. : ТОВ «Одісей», 2010. – 368 с.
5. Ківалов С.В. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова. – 5-е вид., перероб. і доп. – Одеса : Фенікс, 2011. – 400 с.
6. Лук'янець Д.М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : [монографія] / Д.М. Лук'янець. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 367 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : від 07.12.1984, № 8073-X (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
8. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.